

Рики ван Бусхотен (Грција)
Институт за Историја, Археологија и Социјална Антропологија
Универзитет на Тесалија
Е-маил: rvboes@gmail.com

МАКЕДОНСКИТЕ И ГРЧКИТЕ ДЕЦА БЕГАЛЦИ ВО ИСТОЧНА ЕВРОПА: ЈАЗИК, ПОЛИТИКА И ИДЕНТИТЕТИ

Апстракт: Текстот користи животни приказни и архивски материјали за да ги истражи односите меѓу македонските и грчките деца бегалци што го избегнаа насилството од грчката граѓанска војна и израснаа во детски домови во Источна Европа. Поконкретно, ја испитува доминантната улога на грчката комунистичка партија врз животот на бегалците, организацијата на образованието на македонски јазик и тензиите создадени од кампањата против Тито што ја започнаа земјите од Информбирото. Во текстот се дискутира и за краткотрајното основање на автономна македонска организација во Полска за време на раните 1960-ти. И, на крајот, текстот ги анализира усните сеќавања на грчките и македонските деца бегалци за нивните меѓусебни, главно, хармонични односи. Трудот тврди дека обновувањето на ваквите спомени во светлината на современите конфликти меѓу двете земји може да биде важен извор за иднината.

Клучни зборови: Граѓанска војна во Грција, деца бегалци, македонски јазик, етничка припадност, Источна Европа, Комунистичка партија на Грција (КПГ), усна историја, сеќавање.

Вовед

Во јануари 2019 година, за време на телевизиската дебата за договорот од Преспа¹ во грчкиот парламент, Димитрис Куцумбас,

1 Договорот беше потпишан на 17 јуни 2018 година од министрите за надворешни работи на Република Македонија и Грција на грчкиот брег на Преспанското Езеро. Имаше за цел да се реши 30-годишниот спор меѓу двете земји околу прашањето за името. Република Македонија прифати да го смени уставното име во „Северна Македонија“, а Грција ги призна македонскиот јазик и државјанство. И покрај масовните протести во Атина и Скопје, договорот беше ратификуван од двата парламенти до 25 јануари 2018 година и стапи на сила на 12 февруари 2019 година. Бидејќи во Грција се одржаа нови избори во јули 2019 година, новоизбраниот десничарски премиер Кирјакос Мицотакис

генералниот секретар на Комунистичката партија на Грција (КПГ), категорично изјави дека „историски формирана унифицирана македонска нација никогаш не постоела на Балканот, ниту пак некогаш постоел унифициран македонски јазик“². Тој објасни дека неговата партија, меѓу другото, го отфрлила овој „одвратен“ договор, бидејќи верува дека признавањето на македонската нација и јазик ќе им ја отвори вратата на идните иредентистички тврдења од северниот сосед на Грција. На тој начин во линија со позицијата на грчките националистички политичари и екстремно десничарски активисти, тој се обиде да избрише од јавното сеќавање клучен дел од историјата на неговата партија, што вклучуваше организација на основно образование за македонските деца на нивниот мајчин јазик. Таквите часови беа организирани во македонските села во Грција под контрола на партизаните во есента 1944 година и во 1947/1948 година³. Македонски деца бегалци, кои биле сместени во 1948/1949 година во домови за деца во Источна Европа, го стекнале своето образование и на македонски и на грчки јазик. Бидејќи се чини тешко да се поверува дека г. Куџумбас не бил свесен за историјата на сопствената партија, и, како што знаеме, молчењето може да биде полно со сеќавања, треба да заклучиме дека тој активно ја избегнуваше „јавната тајна“⁴: политиката на КПГ во минатото во корист на заштитата на културните и политичките права на македонското малцинство во Северна Грција. Токму оваа политика мотивирала многу Македонци да ја поддржат партијата во 30-тите и 40-тите години на минатиот век (Van Boeschoten 1999; Danforth, Van Boeschoten 2012: 35–36).

Значителен процент од политичките бегалци од Грција што се населиле во Источна Европа по завршувањето на грчката граѓанска војна биле Македонци⁵. До летото 1949 година, околу 27 000 деца бегалци живееле во Источна Европа, меѓу кои околу 7 000 живееле со своите родители во Југославија и околу 20 000 живееле во домови за деца управувани од грчката комунистичка партија, Црвениот крст и локалните власти за социјална помош. Процентот на македонски

целосно го смени ставот за договорот од Преспа: наместо неговите предизборни ветувања за укинување на договорот, неговата главна грижа сега е да ја провери неговата правилна примена.

2 <https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=mkIBlQrcZ1s.o:22:20>. Пристапено на: 21.9.2019.

3 За наставата на македонски јазик во 1944 година, видете Koufis 1996: 25–30 и интервју за авторот (2.10.1998). За „македонските училишта“ за време на Граѓанската војна, видете Декрет на Главниот штаб на Демократската армија, Закон 5, 10 август 1947 година, во Кирјазовски, Симовски 1980: 234–235; Мартинова-Буцкова 1998: 98.

4 За социолошката анализа на „заговорите на тишината“ и негирањето, видете Zerubavel 2010.

5 Помеѓу 35 % во 1950 година според статистиката на грчката комунистичка партија, која ја исклучи Југославија (Кирјазовски 1989: 53–56), и 60 % ако се земат предвид 30 000 Македонци што живееле истата година во Југославија (Kofos 1964: 186).

деца бегалци, според достапните податоци, варира од 0 % во Источна Германија до 85 % во Југославија, но во просек изнесувал околу 50 % (Danforth, Van Boeschoten 2012: 299, забелешка 19). Повеќето од децата евакуирани во 1948/1949 година од страна на партизаните, доброволно или со сила (Danforth, Van Boeschoten 2012: 54–58), дошле од борбените зони во Северна Грција, област во голема мерка под контрола на партизанските сили. Децата од оваа област биле принудени од околностите на војната да ги напуштат своите домови или притиснати од партизаните да го сторат тоа, според она што може да се нарече „спектар на принуда“ (Danforth, Van Boeschoten 2012: 58–63), при што тие не биле физички „протерани“ од грчката држава, како што често тврдат македонските националистички автори. Помеѓу 1998 и 2006 година, јас и коавторот Лоринг Данфорд ја истражувавме судбината на овие деца бегалци преку етнографија, архивски истражувања и усна историја⁶.

Една од нашите најголеми грижи беше да се спротивставиме и да ги споредиме искуствата на оние што се игнорирани во едностраните верзии на историјата. На пример, грчката историографија претежно го игнорира присуството на македонските деца бегалци во егзил, додека македонската историографија во голема мерка го игнорира присуството на грчките деца. Според мене, еден од најинтересните аспекти на оваа историја е токму соживотот на македонските и грчките деца во истата институционална рамка. Според нивните наративи, многу грчки деца не ни знаеле дека во Грција се зборуваат други јазици, додека многу македонски деца не зборувале ниту еден збор на грчки јазик пред да дојдат во Источна Европа. Овој уникатен момент во историјата на соживотот меѓу двете етнички групи има потреба од наше внимание, бидејќи може да ни каже многу за динамиката на меѓуетничките општествени односи кога тие ќе се развиваат надвор од територијалниот амбиент и надвор од контролата на нивните национални држави. Како овие две групи деца се однесувале едни со други? Дали тие развиле непријателства, меѓусебни сомнежи или пријателство? Дали биле во можност да ги преминат границите поставени од нивните заедници или од официјалните политики дома? Колку биле под влијание на структурите на моќ што доминирале во нивниот секојдневен живот? Која била улогата на возрасните надгледувачи врз нивните животи?

Културниот процес на формирање на идентитетот кај овие две групи деца бегалци отвора голем број интересни теоретски прашања. Постојат најмалку две причини зошто се чини дека истражувањето на оваа група изгледа значајно.

6 Нашата книга е објавена на англиски јазик (2012 година), на македонски јазик (2015 година) и на грчки јазик (2015 година). Потресните усни истории на 7 деца бегалци беа презентирани на сцената за време на Атинскиот фестивал во јуни 2017 година.

Прво, етничката припадност и создавањето на етничките идентитети главно се разгледува во рамките на ограничената територија на една држава-нација. Според ова, етничките групи се појавуваат како локализирани и седентаризирани единици обележани со историски конструирани граници што ги одделуваат од мнозинската група на нивната сопствена национална држава. Помалку внимание е посветено на процесите во движење кога таквите етнички групи ги преминуваат границите на нивната национална држава и се детериторијализираат (Appadurai 1996; Malkki 1992, 1995). Кога грчките и македонските деца бегалци пристигнале во прифатните центри на нивните нови земји домаќини, тие морале да ја остават својата стара облека и сите предмети што ги поврзувале со нивните родни села. Преку овој процес, кој може да се сфати како обред на премин, тие повторно се родиле како екстралокални, детериторијализирани субјекти. Како овој нов идентитет влијаел на начините на кои тие можеле да си ги замислат своите татковини, минатото и нивните возможни иднини? Анализирајќи ги животните приказни на овие деца бегалци, за чии судбини првично одлучувале други возрасни, можеме да ги реконструираме нивните многубројни субјективности и со тоа да го деесенцијализираме и историзираме поимот „бегалец“. Ова не значи дека нивните приказни откриваат нужно контранаратив, туку тие нудат увид во повеќекратните значења што луѓето си ги припишуваат, индивидуално или колективно, на животното искуство (Eastmond 2007). Слушајќи ги нивните приказни, можеме да ја деконструираме сликата за „универзален“ бегалец како ранлив деполитизиран субјект и да им ја вратиме моќта и гласот на оние што денес премногу често се сметаат за „неми емисари“ (Malkki 1996).

Второ, фокусирајќи се на политичките тензии во рамките на бегалската заедница и помеѓу одделни земји домаќини, можеме да го подобриме нашето разбирање за патерналистичката комунистичка држава-нација (Verdery 1996), која, за разлика од западната држава-нација, беше и национална и трансационална по природа. Дискусијата за перипетиите на образованието на македонски јазик наспроти поделбата на Тито – Сталин во јуни 1949 година, на која ќе се фокусирам во овој труд, не само што ќе го покаже релативниот неуспех на хомогенизирачкиот проект на комунистичката родителска држава туку, исто така, и опстанокот на националистичките ставови зад фасадата на „пролетерскиот интернационализам“. Ова, за возврат, може да го објасни не само неодамнешниот дискурс на Куџумбас со кој го започнав овој труд туку и некои од динамиките што ги трансформираа земјите што ги пречекаа бегалците од Грција кон крајот на 40-тите на толку гостопримлив начин во националистички и ксенофобични нации во Европа, денес.

Бегалците и грчката комунистичка партија

Секојдневниот живот на македонските и грчките политички бегалци од Грција во Источна Европа бил контролиран од апаратчикот на грчката комунистичка партија во егзил, во соработка со властите на секоја земја домаќин и локалниот огранок на Црвениот крст. Транснационално, централната улога во овој процес му била доделена на „Здружението на политички бегалци од Грција“, во режија на Централниот комитет (ЦККПГ). Ова тело било одговорно за сите практични аспекти на животот на бегалците, од распределбата на работни места, домување и пензии до доделување визи и обединување на семејствата. Второ транснационално тело бил ЕВОП (Комитет за помош на децата), одговорен до 1956 година за образованието на малите деца бегалци на нивниот мајчин јазик. Двете транснационални тела имале локални филијали во секоја земја домаќин. Преку овие структури на моќ биле обезбедени основните потреби на бегалците, како што се храна, засолниште, образование, работа и здравствена заштита, но наместо да уживаат во правата на граѓаните, бегалците зависеле од добрата волја на комунистичката држава. Со други зборови, тие биле интегрирани во структурите на она што антропологот Кетрин Вердери соодветно го нарекува „држава-родител“.

Социјалистичките системи се легиимираа себеси со тврдењето дека то прераспределуваат општествениот производ во интерес на општата благосостојба. Користејќи ја оваа премиса, социјалистичкиот интернализам ја конструираше својата „нација“ врз имплицитен поглед на општеството како семејство предводено од „мудра“ партија, која, под интерналистичката маска, ги носеше сите алокативни одлуки во семејството за тоа кој и што треба да произведе и кој каква награда треба да добие – значи „држава-родител“ (Verdery 1996: 64).

Главна грижа на матичната држава била да ги отстрани претходните општествени поделби, како што се класа, пол и етничка припадност, и да го хомогенизира општеството во „братство“ со патерналистичката партија на нејзино чело. Ова, за возврат, создало став на зависност на нејзините субјекти кон партијата, која очекувала „благодарност“ за нејзината родителска грижа (Verdery 1996: 66). Според ова гледиште, локалните „матични држави“ од Источна Европа не ги признаваа македонските бегалци како специфична етничка група, туку ги вклучија во општата група бегалци од Грција. Таканаречените „грчки бегалци“ не добиле ниту статус на бегалци ниту државјанство во нивната земја домаќин, но биле вклучени во категоријата „социјалистички работници“

и градители на „меѓународен социјализам“. Шпанските, грчките и подоцна корејските бегалци биле сметани за припадници на транснационалната заедница на „меѓународниот социјализам“, и сè додека нивните оригинални „домови“ се сметале за „непријатели на социјализмот“, тие не требало да бидат враќани во татковината. Покрај тоа, многу бегалци биле лишени од грчко државјанство од страна на грчката држава (Danforth, Van Boeschoten 2012: 299, заб. 22), така што голем број возрасни бегалци биле всушност државјани без државјанство.

Каква била, сепак, позицијата на Македонците во оваа поголема група „грчки бегалци“? Етничките односи во рамките на бегалската заедница биле, како и сите други односи, единствена одговорност на КППГ, која функционираше како транснационална миниродител-држава во рамките на матичните држави на земјите домаќини. Во официјалната реторика на партијата овие односи биле инспирирани од духот на „братството и единството“⁷. Во овој дискурс, Македонците и Грците биле обединети и се бореле како браќа против „монархофашизмот“ за да создадат слободна и социјалистичка Грција во која Македонците би уживале во националните права. Затоа, македонскиот идентитет бил признат и почитуван, но само во институционалната рамка на КППГ. Навистина, од 1948 година до 1970-тите, македонските бегалци во Источна Европа уживале одредени културни права: дел од образованието на нивните деца било на нивниот мајчин јазик; постоел македонски огранок на грчкиот печат за бегалците, кој објавувал рецензии, книги и македонска страница во грчкиот весник во секоја од земјите домаќини; била емитувана македонска радиопрограма од *Гласот на слободна Грција* од Букурешт; Илинден се прославувал заедно со грчките национални празници, а биле основани македонски литературни кругови, театарски и фолклорни групи. На политичко ниво, раководствата на Здружението на политички бегалци од Грција и на ЕВОП вклучиле член што ја претставувал македонската заедница на бегалци. За време на првите години на егзил, македонските политички организации контролирани од КППГ продолжиле да работат, но на македонските бегалци не им било дозволено да формираат свои независни организации.

И покрај признавањето на посебен македонски културен идентитет, тензиите меѓу возрасните грчки и македонски бегалци се зголемиле, речиси веднаш по нивното преселување во Источна Европа. Новите поделби биле додадени на старите⁸, бидејќи раководството на КППГ барало жртвени јарци за да го објасни

7 Терминот првично бил осмислен од Тито во обид да ги обедини спротивставените етнички групи во отпорот во Југославија за време на Втората светска војна.

8 Старите поделби вклучувале конкурентни тврдења на грчкиот и на македонскиот национализам, кои често пламтеле под површината на „пролетерскиот интернационализам“.

поразот на Демократската армија и нејзините сопствени непостојани политики во врска со македонското малцинство во Грција⁹. Но, најважно, духот на „братството и единството“ бил сериозно поткопан со ставот на партијата во меѓународниот конфликт во кој на Титова Југославија се спротивстави и Советскиот Сојуз (т.н. раскол помеѓу Тито и Сталин) во периодот помеѓу 1948 и 1955 година. Во јули 1948 година, КПГ се придржувала до Резолуцијата на Информбирото за Југославија со која го осудувала Тито, но таа одлука ја чувала во тајност сè до конечниот пораз на Демократската армија во август 1949 година. Најверојатно, главната причина за чување на оваа одлука во тајност била да се задржи многу потребната лојалност на македонските борци. Потоа, во октомври 1949 година, на 6. пленум што се одржал во Албанија, партијата ги издвоила политиките на Тито како главна причина за поразот на партизаните, го осудила НОФ¹⁰ како титоистичка организација и уапсила девет водачи на НОФ. Од тој момент започнал лов на вештерки против осомничени „агенти на Тито“, кој го достигнал својот врв во 1951 година. Многу македонски политички бегалци, вклучително и новоназначените македонски учители, биле протерани од партијата, отпуштени, апсени или испраќани во внатрешен егзил, честопати од сосема произволни причини. Исто така, биле отпуштени и многу Македонки што ги придружувале децата од нивното родно село и дотогаш работеле во домовите за деца. Се разбира, и за грчките и за македонските бегалци можело да постои сомневање дека се „титоисти“, но Македонците генерално се сметале за помалку доверливи поради нивниот јазик и врските со Титова Југославија. Политичките тензии поврзани со овој конфликт имале сериозни последици врз образованието на децата бегалци во Источна Европа.

Дали може јазик да биде сомнителен? Македонските наставници и јазичните политики во детските домови во Источна Европа

За време на првите две учебни години во егзил (1948 – 1950), образованието на децата бегалци сместени во домовите во Источна

9 Го поддржувала самоопределувањето, вклучително и правото на отцепување во 1924 година, еднаквите права во рамките на грчката држава во 1935 година, а во јануари 1949 година ненадејно се вратила на својата позиција од 1924 година (Kofos 1964: 177–179, Kofos 1995: 310–311).

10 НОФ (Народноослободителен фронт), македонска партизанска организација, создадена во април 1945 година од левичарски македонски борци од Грција, кои пребегале во Југославија. Прво дејствувал независно, но потоа бил интегриран во Демократската армија формирана од грчкото комунистичко раководство.

Европа било организирано од ЕВОП (Комитет за помош на децата). Ова било тешка задача, бидејќи повеќето деца воопшто не биле образовани во Грција, немало учебници, а обучените наставници тешко се наоѓале. За да се соочат со овие предизвици, некои професионални наставници што се бореле со партизаните во Грција биле донесени од бојното поле, биле формирани курсеви за обука на наставници во секоја земја домаќин и биле објавени нови учебници на грчки и на македонски јазик. Во втората учебна година, децата бегалци започнале да го учат локалниот јазик на земјата домаќин. Од третата година, тие биле интегрирани во локалниот образовен систем, и сите часови се предавале на локален јазик. Покрај тоа, тие посетувале посебни часови на својот јазик по неколку часа неделно. Македонските деца учеле и грчки јазик, но грчките деца не учеле македонски. Во 1956 година, домовите за децата биле затворени, ЕВОП бил распуштен, а децата бегалци им се придружиле на своите локални вршници во националниот образовен систем на нивните општества домаќини (Danforth, Van Boeschoten 2012: 73–74).

Од почетокот (есента 1948 година), програмата за образование воспоставена од ЕВОП била инспирирана од духот на „братството и единството“. Во тоа време, во екот на Граѓанската војна, ова навистина било стратешка потреба, бидејќи на Демократската армија многу ѝ била потребна поддршка од нејзините македонски борци. Со горчлива рефлексива, повеќе од педесет години подоцна, едно од македонските деца бегалци коментираше: „Грците мораа да го сторат тоа (да организираат часови на македонски јазик), бидејќи тие многу се потпираа на нас“¹¹.

Со цел да се обезбеди целосно учество на македонските наставници во образовната програма, Централниот комитет на ЕВОП вклучил еден македонски учител (Доне Сикавица) и двајца Грци (Атанасиадис и Румелотис)¹². Во секоја земја ЕВОП назначил по двајца претставници, еден Грк и еден Македонец, кои требало да ја координираат образовната програма во рамките на нивната земја и со Централниот комитет на ЕВОП.

Македонските наставници, повикани од бојното поле да организираат настава на македонски јазик од нула, првично со ентузијазам ја прифатиле својата нова задача. Некои од нив веќе имале стекнато прво искуство во предавање на македонски јазик во Северна Грција за време на Граѓанската војна и посетувале курсеви за обука на наставници во областа под контрола на Демократската армија. Тоа било првпат некогаш македонските деца во Грција да учат на нивниот мајчин јазик. Децата бегалци што посетувале такви часови

¹¹ Илија Битовски, интервјуиран од Лоринг Данфорт во Торонто, Канада, 11.8.2000.

¹² Писмо на Ставрос Коцопулос до Сикавица, (1.9.1949), АМ [Архив на Македонија] 997.1.16 / 21–22.

во нивното село го запаметиле тоа живописно, што претставувало остар контраст со суровата јазична репресија во грчките училишта пред војната.

Македонските наставници најпрво се грижеле за многуте практични проблеми што требало да ги надминат. Филип Малковски, наставник од областа Костур (Касторија), работел на партизанскиот весник НЕПОКОРЕН, објавуван на македонски и на грчки јазик, кога добил наредба од НОФ, во октомври 1948 година, да организира настава по македонски јазик во Чехословачка. Во отсуство на каков било учебник, тој приредил ракописни текстови за граматика и аритметика, дел од нив преведени од бугарски учебници. Со помош на децата бегалци, тој го репродуцирал овој материјал со мимеограф. Некои термини било тешко да се преведат на јазик што сè уште бил во фаза на создавање: „Прво децималите ги напишав на грчки, како што ги имав научено на грчки дома, но сега требаше да ги преведам. Работевме многу напорно“¹³.

Меѓутоа, многу наскоро, кога антигитовската кампања добила поголем интензитет, образовните потреби дошле во судир со политичките потреби, што на крајот довело до тоа Малковски да ја изгуби неговата работа како наставник. Тој се договорил со чешките официјални лица да донесат нови учебници од Скопје, изработени на новостандардизираниот литературен јазик заснован на преспанскиот дијалект. Договорот бил дека треба сите референци поврзани со Тито да бидат избришани од текстовите. Сепак, наскоро партијата ги забранила новите книги бидејќи македонскиот јазик бил означен како „титоистички“. Наместо тоа, на македонските наставници им било наложено да развиваат нов јазик, ослободен од „србизми“, а што ќе се засновува на мешавина од бугарска и руска граматика и локалните дијалекти од грчката Македонија (Кирјазовски 1987: 265). Во пракса, ова значело дека тие треба да ја прифатат „политички коректната“ бугарска азбука. Како што може да се замисли, оваа одлука не поминала многу добро кај македонските наставници, бидејќи секавањето на бугарската окупација на Грција во Втората светска војна сè уште било свежо во нивните умови. Што се однесува до Филип Малковски, тој бил обвинет дека е „агент на Тито“ и бил отпуштен како учител. На крајот, тој нашол работа во фабрика за производство на велосипеди.

За целото времетраење на кампањата против Тито, односите меѓу Грците и Македонците вклучени во програмата за образование на децата се карактеризирале со меѓусебно сомневање или дури и отворено непријателство. На грчкото комунистичко раководство му станало потешко да го претставува двојазичното образование во домовите како израз на „братство и единство“. Со цел да се

¹³ Филип Малковски, интервјуиран од Рики ван Бухсотен, Торонто, 20 октомври 2003 година.

ублажат протестите од македонска страна, тоа се обидело да ги употреби македонските комунисти што останале верни на партијата, вклучително и во осудувањата кон маршалот Тито како „агент на Западот“. Сепак, дури и овие доверливи Македонци не можеле да бидат сигурни за нивната судбина.

Случајот со Доне Сикавица е илустративен пример. Роден во 1914 година во село Костур (Касторија), тој работел како учител на грчки јазик пред војната, но отсекогаш сонувал да ги учи македонските деца на нивниот мајчин јазик. За време на отпорот, тој имал водечка позиција во локалните организации на Националниот ослободителен фронт (ЕАМ) предводен од комунистите. За време на Граѓанската војна се борел во Демократската армија, бил член на Централниот комитет на НОФ и, како и Малковски, работел во уредничкиот комитет на партизанскиот весник НЕПОКОРЕН. И во 1944 и во 1947/1948 година одиграл активна улога во организацијата на македонските училишта во Северна Грција. Во 1948 година тој придружувал група деца во Источна Европа (Мартинова-Буцкова 1998: 179–180). Овој профил го направил да стане идеален кандидат за организирање македонски часови во Источна Европа. Тој бил обучен учител, течно говорел и грчки и македонски јазик, отсекогаш верен на КПГ и... никогаш не бил во Југославија!

Во својата преписка со македонските претставници на ЕВОП во други земји¹⁴, Сикавица го покажал својот ентузијазам и чувство на одговорност при преземањето на задачата за основање на македонско училиште „во огнот на војната и револуцијата“¹⁵. Верен на духот на „братството и единството“, тој изразил верба во заедничката борба со „нашите грчки браќа, со кои живееме и умираме заедно“ и што му дале право на македонскиот народ „своите деца да ги образува на својот јазик и да ја гради својата национална култура“¹⁶. Тој објаснил дека образованието треба да ги следи учењата на „големиот Сталин, социјалистички по содржина и национални по форма“. Ова значело дека „грчките и македонските деца (треба) да се образуваат во духот на пријателството и единството“ и дека тие „ќе научат да го мразат фашизмот, тиранијата, грабежот и експлоатацијата“ и „да го сакаат својот народ, својата татковина и нејзината култура“. Но, тој исто така извршил притисок врз македонските наставници дека треба да се држат до правилната политичка линија и да ја „осудат предавничката

14 Поптрајанов во Романија, Шапкарев во Полска, Симос Пападимитриу во Унгарија. Самиот Сикавица бил со седиште во Чехословачка. Податоците се однесуваат на 1949 година.

15 Доне Сикавица, Резултати и проблеми на македонските училишта, рачно напишан извештај, на грчки јазик (1949), АМ 997.1.22 / 35–39.

16 Истото.

клика на Тито¹⁷. Иако во декември 1948 година, самиот Сикавица учествувал во напорот, споменат и од Малковски, да се донесат македонски учебници од Скопје¹⁸, во ноември 1949 година тој напишал дека „предавникот Тито има отруено сè, дури и аритметиката“ (sic!) и дека македонските учители, при подготвувањето на нивните часови, треба да се потпираат на текстови на грчки, руски и бугарски јазик¹⁹. Еден месец претходно, тој ги предупредил македонските наставници дека „кој мисли поинаку, нема место меѓу нашите деца. Треба да бидеме будни“²⁰.

Незгодната позиција во која се нашол Сикавица во контекст на расколот на Тито и Сталин се рефлектирала во доверливо писмо што тој го испратил во јули 1949 година до Михалис Малиос, водач на НОФ и секретар на македонската комунистичка организација КОЕМ²¹. Во ова писмо тој тврди дека неговите односи со грчкото раководство се добри, но изразува страв дека се сомневаат во него за пројугословенски ставови. Тој исто така изразува поплаки, на пример, за напорите на Грците да ги хеленизираат македонските деца во Романија. На крајот, тој имплицитно заклучува дека „разорни“ (т.е. протитовски) пароли распространети помеѓу роднините во Југославија „може да допрат до некои од нас“ и затоа ја истакнува потребата да се остане на правилната партиска линија²².

Стравувањата на Сикавица се покажале како точни. И покрај сите негови напори за правилно применување на духот на „братството и единството“ и партиската линија во однос на Титова Југославија, во 1950 година тој самиот бил наречен „агент на Тито“, бил разрешен од должноста и испратен во егзил во романскиот град Клуџ. Така тој станал жртва на „будноста“ за која самиот се залагал. Во 1956 година бил рехабилитиран, но огорчен од ова искуство решил да замине за Скопје, каде што починал во 1995 година (Мартинова-Буцкова 1998: 180).

17 Доне Сикавица, отчукана и ревидирана верзија на претходниот документ (1949), АМ 997.1.23 / 40–49.

18 Централен Комитет на НОФ до Централниот комитет на Комунистичката партија на Македонија, 17.12.1948 (на македонски јазик), АМ 997.1.14 / 19.

19 Писмо до Поптрајанов во Романија, 18.11.1949, АМ 997.1.31 / 68–69.

20 Упатства од ЕВОП до македонските наставници во врска со организирањето политички и културни активности со македонските деца, 23.10.1949 година (на грчки јазик), АМ 997.1.30 / 64–67.

21 КОЕМ (Комунистичка организација на Егејска Македонија) била основана на Вториот конгрес на НОФ, во март 1949 година, на кој НОФ се усогласил со одлуката на Информбирото за Југославија (Kofos 1964: 183; Кирјазовски 1985: 293–312). Во октомври 1949 година Малиос ќе биде уапсен и испратен во егзил во Советскиот Сојуз (истото, 378–381, и интервју на Вера Фотева со авторот, Скопје, 25.10.1997).

22 Доне Сикавица до Михалис Малиос, 8.7.1949 (на грчки јазик), АМ 997.1.25 / 52.

Македонски активизам во Источна Европа: Егејска зора

Без сомнение, кампањата против Тито од 1950/1951 година и строгата контрола на грчкото комунистичко раководство врз сите аспекти на животот на бегалците (културни, општествени, па дури и приватни)²³ го намалиле влијанието на „братството и единството“ и создале сериозни конфликти меѓу бегалците. Би било погрешно да се обележат овие конфликти како примарно „етнички“, бидејќи и грчките и македонските бегалци биле погодени на сличен начин, а како резултат на тензиите, исто така, настанале поделби и во рамките на македонската заедница. Овие биле првенствено политички конфликти, кои постепено натерале многу бегалци – Грци или Македонци – да се одвојат од партијата и да „си ги гледаат сопствените работи“ во рамките на општеството домаќин или да емигрираат. Меѓутоа, кога политичките конфликти се развиваат во ситуации кога меѓуетничките односи се карактеризираат со нееднакви односи на моќ, тие можат да бидат интерпретирани според етнички клуч. До одреден степен ова се случило со македонската младина во Источна Европа, но во исто време нивното незадоволство од нееднаквиот третман од страна на грчкото раководство било поттикнато и од глобалните аспирации за еманципација. Кон крајот на 1950-тите и раните 1960-ти, кога децата бегалци ги напуштиле домовите, тие започнале да се дружат со своите врстници во земјата домаќин, при што многумина од нив се сомневале во контролата врз нивниот личен живот што ја спроведувала Комунистичката партија и биле желни да ги прифатат западните модели на облекување, фризура и музика²⁴. Покрај тоа, барањата за признавање на малцинските културни права, исто така, нашле инспирација во антиколонијалните движења во поширокиот свет (види подолу). Така, комбинацијата на внатрешни и надворешни фактори довела до тоа некои бунтовни македонски младинци, особено во Полска, да ја доведат во прашање моќта на грчките комунистички власти и да побараат одвоени права за нивната заедница.

Токму во овој контекст, во 1960/1961²⁵ година во Јужна Полска била формирана тајна македонска организација независна од

23 За примери на конфликти меѓу грчките бегалци и комунистичкото раководство во приватната сфера, видете Van Boeschoten 2000.

24 За случајот со Унгарија и влијанието на ваквите движења врз adolescentните деца бегалци, видете Van Boeschoten 2010.

25 Еден од нејзините возрасни водачи бил Костас Враготеров, роден во 1920 година во село во близина на Лерин (Флорина), кој се приклучил на комунистичката младинска организација на шеснаесет години. Во својот необјавен ракопис за неговиот живот како бегалец во Полска (1950 – 1962), тој го опишува процесот што довел до создавање на Егејска зора во јануари 1961 година (Враготеров 1962: 162–165). За Егејска

Комунистичката партија. Иако краткотрајна и крајно маргинална во однос на членството, таа претставува интересен и уникатен случај на македонски активизам во Источна Европа. Организацијата била наречена Егејска зора. Таа била основана од македонски учители, млади интелектуалци и адолесценти откако пропаднале сите напори да се формира легална македонска организација ослободена од контролата на Комунистичката партија. Се наоѓала во Легница и Вроцлав и имала членови и во Полице и Згорзелец. Имало знаме што патувало од град во град на кое новите членови се заколнувале дека „ќе ги чуваат тајните на организацијата и ќе се борат за единството на македонските бегалци и против грчкиот и бугарскиот шовинизам“ (Враготеров 1962: 162; Кирјазовски 1987: 255). Меѓу нејзините цели биле: промовирање на македонската култура кај бегалците во Полска, борба за правата на Македонците во Грција, борба против тогашниот став на грчките и бугарските комунистички партии за националните права на Македонците, отфрлање на бугарската пропаганда меѓу бегалците и подобрување на односите со Народна Република Македонија, вклучително и право на македонските бегалци да се населат таму (Кирјазовски 1987: 254). Поширокиот меѓународен контекст на организацијата се појавил на леток дистрибуиран во Згорзелец во март 1961 година, кој, во интересна мешавина од социјалистички интернационализам и националистички патриотизам, завршил со поздрав кон новата независна Република Конго и кон нејзиниот комунистички лидер Лумумба²⁶.

Некои активности на Егејска зора ги влошиле тензиите не само меѓу грчките и македонските бегалци туку и во самата македонска заедница бегалци. На пример, биле објавени карикатури што ги претставуваат Грците или прогрчките Македонци како магариња со натпис „без тебе Македонија ќе стане таква каква што сака македонскиот народ“. Или, пак, била објавена карикатура со двајца овчари, еден Грк и еден Македонец, првиот како тера кози, а вториот овци. Насловот гласел: „Време е да се одделат овците од козите!“²⁷.

Еден од младинците што поставил вакви постери во грчкиот клуб во Легница бил Ѓорѓи Плуковски, дете бегалец роден во 1938 година во село во близина на Костур (Касторија). Откога го завршил своето образование во детскиот дом во Полице, тој му се придружил

зора, видете исто така AM 997, поле 3 и 4; Кирјазовски 1987: 248–259; Кирјазовски 1998: 62–63.

26 Кирјазовски 1987: 255. Интересно, се чини дека ова е ран пример за политичка резонанца на антиколонијалните движења од 60-тите години на минатиот век кај младите во Источна Европа. Патрис Лумумба беше првиот премиер на независна Република Конго (1960), но помалку од една година подоцна беше погубен од режимот на Мобуту, кој ја презеде власта со поддршка на поранешните белгиски колонијални владетели.

27 Враготеров 1962: 163–164. За метафората со овците и козите во македонскиот националистички дискурс, видете Danforth 1995: 224.

на неговиот постар брат во Легница, кој бил еден од водачите на Егејска зора. Кога го прашавме зошто ги следел стапките на неговиот брат, тој одговори:

...Со цел да го искажеме нашејто нејријатно искуство со грчкајта партија. Македонцијте беа мнозинство меѓу бегалцијте во Полска, но ние немавме збор. (...) Децајта што учеа македонски јазик во полскиите училишта сè уште учеа буѓарска азбука наместо да ја учат македонскајта. И, се обидовме да ставиме крај на тоа. Сакавме засигуреност, македонскиот народ да може да се состојат [директно] со полскиите власти. Многујати баравме состаноци со младинскиите организации во Полска. Но грчкајта партија ги зајираше овие релации бидејќи тие не сакаа на Македонцијте да се гледа како на посебна национална група²⁸.

Личните спомени на Плуковски се фокусираа главно на конфликтите на Македонците со раководството на КПГ и на желбата за автономна акција. Се разбира, треба да се земе предвид дека, во времето на интервјуте, нашиот соговорник стана канадски државјанин и дека крајот на Студената војна ги смени перцепциите на многу луѓе за комунистичките режими во Источна Европа. Разликата ќе стане јасна кога ќе ги споредиме неговите зборови со Прогласот објавен од Егејска зора на полски јазик во 1960 или 1961 година²⁹. Во овој текст, авторите не се дистанцираат целосно од КПГ, туку се обидуваат да го убедат раководството на партијата да преземе поодлучна акција во поддршка на човековите права на македонскиот народ.

Грчкајта комунистичка партија за нас Македонцијте е блиска и драга, и покрај нејзината колеблива полица кон македонскиот народ, кон нашата нација. (...) Македонцијте го креваат својот глас за нивните најелементарни човекови права и бараат од КПГ јасно решавање на прашањето без никакво остварување инспирирано од страв. Крајно време е Комунистичкајта партија на Грција да го ревидира својот неодлучен став кон македонскиот народ. (...) Крајно време е Македонцијте да претстанат да се сметат за жртви на една или на друга земја и да се гледа на нив како на луѓе што не штедеа ништо

²⁸ Ѓорѓи Плуковски, интервјуиран на англиски јазик од Рики ван Бухотен и Лоринг Данфорт, Скопје, 25 јули 1998 година.

²⁹ „Прогласот до сите Македонци и до македонската младина“ беше пронајден во полските архиви. Благодарна сум ѝ на Ана Курпиел што ми го предочи овој документ и го преведе на англиски јазик.

во борбата за социјализмот, за демократијата на луѓето³⁰.

Сепак, на крајот од текстот, подготвен по повод локалните избори за Здружението на политички бегалци во Легница, се враќа тонот на раскол виден од порано во симболиката „овци и кози“ и се упатува повик да се гласа само за „вистинските бранители на македонската нација“.

Искуството на *Егејска зора* траело кратко. Во 1962 година организацијата била распуштена, некои од нејзините членови биле уапсени со помош на полските власти, а други биле принудени да ја напуштат Полска и да се преселат во Скопје. Но, идејата дека етничките или националните малцинства имаат права – културни права, запишани во уставот на Полска, како што тврди Плуковски во своето интервју, или пошироко човекови права како во Прогласот – патувала далеку заедно со поранешните македонски деца бегалци и повторно се појавила во раните 1980-ти во мултикултурната Канада. „Здружението на деца бегалци од Егејска Македонија“ е родено во Торонто кон крајот на 1970-тите. Македонците што емигрирале во Канада од Полска и учествувале во Егејска зора одиграле водечка улога во нејзиното основање и подоцнежен развој во транснационална организација за човекови права (Danforth, Van Boeschoten 2012: 251).

„Тогаш немаше разлика“: усни истории на меѓуетничките односи

Би било погрешно да се фокусираме само на конфликтните аспекти на меѓуетничките односи, како што е покажано од последиците од кампањата против Тито и случајот со *Егејска зора*. Индивидуалните животни приказни покажуваат дека, барем до 1980-тите, социјалните односи меѓу грчките и македонските бегалци биле доста хармонични. Тие работеле и живееле заедно, ги поврзувала заедничката историја и заедничкиот идентитет на бегалци и, што е најважно, тие заедно биле трансформирани од селани во индустриски работници и техничари што живеат во модернизирани урбана средина. Преку нивната интеграција во структурите и мрежите на општеството домаќин тие откриле нови вредности и нови можни иднини. Во овој процес на трансформација, прашањата за етничките идентитети биле потискани во втор план.

И покрај сите проблеми, ако ја погледнеме историјата на македонското малцинство во Грција ретроспективно, ова било период

³⁰ Полски национален архив, Вроцлав (APWГ). Документ KW PZPR, 74 / XIV / 34, к. 78–79, Odezwa EZ „Do Wszystkich Macedończyków“ (Проглас на Егејска зора „До сите Македонци“).

во кој за прв пат тоа развило блиски односи со Грците. Особено усните сеќавања на грчките и македонските деца бегалци јасно покажуваат дека меѓусебното почитување и општественото мешање можат да станат возможни кога поделените етнички групи ќе бидат отстранети од тотализирачкиот и суштински дискурс на националната држава и кога, наместо тоа, активно ќе се охрабруваат да се мешаат. Овој релативен успех на „братството и единството“ на ниво на секојдневни општествени односи се потврдува со зголемената стапка на венчавки, што речиси не постоеле пред војната (Мартинова-Буцкова 1998: 162).

При анализата на ретроспективните усни наративи на поранешни деца бегалци треба да земеме предвид дека од раните 1980-ти двете групи беа разделени повторно во два спротивставени табора, и нивните односи беа „ренационализирани“. Обновените тензии беа предизвикани од два различни историски настани: грчката министерска одлука за репатријација издадена во 1982 година³¹ и прогласувањето на независност на Република Македонија во 1991 година. Додека во текот на долгите години на егзил, Грците и Македонците беа обединети во нивните аспирации да се вратат во земјата каде што се родени, по 1982 година нивната иднина започна да се разминува. Повеќето грчки бегалци беа во можност повторно да се вратат во Грција, додека македонските бегалци што не беа сметани за „Грци по раѓање“ беа исклучени од репатријацијата. Како последица на тоа, бегалските идентитети беа заменети со национални. Второто прашање што ги влоши односите меѓу двете групи во текот на последните децении беше формирањето на независна Република Македонија и долготрајниот меѓународен конфликт за проблемот со името (Danforth 1995). Од средината на 90-тите години на минатиот век, овој конфликт беше главно посредуван преку „јавната сфера на дијаспората“ (Appadurai 1996) во која грчките и македонските заедници од дијаспората ги вкрстуваа мечевите врз спротивставените „политики на сеќавања“.

Интервјуата направени за потребите на нашето истражување, Лоринг Данфорт и јас ги реализиравме во период во кој овие дебати беа во полн ек. Без сомнение, и нараторите и истражувачите беа под влијание на „културното окружување“³² на овие дебати за време на процесот на интервју, процес што „вклучува динамична интеракција на субјективности“ (Abrams 2016: 58). Речиси сите македонски раскажувачи ја истакнаа перципираната неправда со која им се одзема правото да се вратат во селото каде што се родени и ги осудија

31 Министерска одлука бр. 106841, 29.12.1982 година, Службен весник, т. Б., бр. 1. Текстот го утврдува правото на репатријација за сите бегалци од Граѓанската војна, но го ограничува ова право само на лица што се сметаат за „Грци по раѓање“.

32 Под „културно окружување“ усните историчари подразбираат „процес во кој личните сеќавања за настаните и јавните претстави на настаните се информираат едни со други“ (Abrams 2016: 59).

другите основни повреди на човековите права од страна на грчката држава. Сепак, форматот на животна приказна на нашите интервјуа (ги поканивме нашите раскажувачи детално да се потсетат на целиот процес на нивните животи, од Граѓанската војна до денес) создаде доволно простор за реконструкција на нивните претходни себства како членови на „искуствената заедница на сеќавање“³³. Во рамките на овој простор на лични спомени, нашите раскажувачи, Македонци и Грци, се сеќаваа на меѓуетничките пријателства, на јазичната интеграција и споделените практики. На следните страници, гласовите на овие деца бегалци ќе претстават неколку слики од заедничкото минато, одамна забравено во јавните сеќавања.

Антигона, на четиригодишна возраст, била сведок како нејзиниот татко бил претепан до смрт од грчки војници. И покрај ова трауматско искуство, таа ги памети нејзините односи со грчките деца во домовите во Унгарија како хармонични. Подоцна таа дури и се омажила со еден од нив:

Тогаш немаше разлика дали сѐе Грк или Македонец, ние се сакавме како браќа и сестѐри. Единствената разлика беше во ѝоа шѝо, кога имавме часови ѝо македонски јазик, ѝрчкиѝе деца иѝраа надвор. И ние бевме љубоморни на ѝоа. Македонскиоѝ и ѝрчкиоѝ ѝроблем, ѝоа е сеѝа. Во ѝиѝе ѝодини не знаевме шѝо значи ѝоа. Грчкиѝе деца не ѝочииѝуваа како Македонци, а ние нив како Грци³⁴.

Мирка, друго македонско девојче, израснато во Романија, се сети на слични искуства:

Прво, мислам дека во 1948/1949 ѝодина, бевме само македонски деца, ѝлус чеѝиринаесѝеѝ ѝрчки деца шѝо дојдоа од обласѝа на Гревена. Подоцна, ѝовеќе ѝрчки деца ни се ѝридружија од друѝи домови, и ѝака живеевме сѝе заедно. Немавме никакви ѝроблеми... мислам на децаѝа. Пеевме заедно, ѝлачевме заедно, иѝравме заедно. Сѝе имавме исѝи ѝроблеми, како деца на ѝарѝизани шѝо се бореа со Демокраѝската ѝрмија. И ѝака живеевме. Имав ѝрчки друѝарки, и мноѝу ѝрчки деца ѝо научија македонскиоѝ јазик, додека ние учевме

33 За дефиницијата на „искуствените заедници на сеќавањата“ и нивната разлика од „политичките заедници на сеќавањата“, видете Danforth, Van Boeschoten 2012: 226–227.

34 Антигона (псевдоним), интервјуирана од Рики ван Бусхотен, Будимпешта, 19.5.1999 година.

да не научиѝе уиѝиѝе еген јазик? Беше бесѝлајѝно, секој можеше да дојде. (...) Бевме ѝријайѝели, немаше разлика меѓу нас³⁸.

Дури и децата што добиле оддома негативни ставови кон словенските говорители во Грција, научиле да се дружат со македонски деца и развиле подобро разбирање за нивната култура. Аријадне е родена во албанско говорно село во близина на Коница, Епир. Нејзиниот дедо се борел против Бугарите за време на таканаречената македонска борба (1904 – 1908), а нејзиниот татко бил наставник со силни националистички и конзервативни убедувања. За време на групното интервју со целото семејство, нејзината многу строга мајка ни рече дека Аријадне била киднапирана од партизаните и насилно пренесена преку железната завеса. Сепак, самата Аријадне имаше одлични сеќавања од времето поминато во детски дом во Унгарија заедно со македонските деца. Иако веруваше дека Господ ја спасил од комунистичката пропаганда и од асимилација од Словените, таа ни рече дека нејзината најдобра пријателка била македонско девојче, а самата Аријадне го научила македонскиот течно³⁹.

Последниов пример, пак, опишува дека развојот на пријателски односи меѓу деца со различна етничка припадност не бил секогаш лесен. Следниот запис, на многу сугестивен начин, ги отсликува чувствата на меѓусебно сомневање или непријателство, што македонските и грчките деца честопати ги носеле во себеси оддома.

Во Тулѝеш [Романија] на ѝочѝѝокоѝѝ бевме само македонски деца, но ѝодоцна ни се ѝридружија и ѝрчки деца. Бидејќи веќе имавме ѝроблеми со ѝрчкаѝа држава, кога слушнавме дека ќе дојдаѝ Грци, за нас Грциѝе... беа лоши луѓе. Тоа е она ѝѝѝо мислевање. Ние бевме само деца. И ѝѝака, решивме да се скриеме во ѝолињаѝа, ѝодгоѝѝвени да ја заѝочнеме биѝкаѝа! Тие беа ѝолеми ѝолиња со убава ѝррева, и ние се скривме ѝѝаму чекајќи да дојдаѝ. Следноѝѝо уѝѝро ѝоѝледнавме и ѝѝѝо видовме? Нема ѝрчки војници, ѝѝуку само мали деца како нас! Па нема биѝка, нема ниѝѝѝо. Нашиѝѝе настаѝавници нѝ мешаа во ученичкиѝе домови: еген Македонец, еген Грк, еген Македонец, еген Грк. И ѝѝака, ѝѝи научивме јазициѝѝе едни на друѝѝи. Подоцна сѝѝанавме многу добри ѝријайѝели, развивме многу добро ѝријайѝелсѝѝиво

38 Петрос (псевдоним), интервјуиран од Лоринг Данфорт, Јанина, 8 јуни 2001 година.

39 Аријадне (псевдоним), интервјуирана од Лоринг Данфорт и Рики ван Бусхотен, Плимати, 13 јуни 2001 година.

*со Грциѝе. Многу добри пријатели, без национализам и омраза во нашиѝе срца*⁴⁰.

Како што можеме да видиме во горенаведениот наратив, наставниците што живееле деѝе и ноќе со децата во домовите имале клучна улога во „кршењето на мразот“ и олеснувањето на меѓуетничките односи. Грчките деца од Еврос, регион на источната граница со Турција и Бугарија, биле многу изненадени кога за прв пат се сретнале со македонските деца. Тие не знаеле дека во Грција се зборуваат други јазици освен грчкиот. Нивната прва реакција била избегнување на контакт со нив. Кристина го напуштила родното село во Еврос кога имала осум години. По две години поминати во Бугарија, таа била испратена во Унгарија. Кога пристигнала со другите грчки деца на езерото Балатон, единствените жители на детскиот дом биле македонски деца. Исто како во Тулгеш, македонските деца биле исплашени и извикувале: „Грчките фашисти пристигнаа!“ Така, на почетокот односите биле напнати.

*Кога пристигнавме, не се мешавме. А нашиѝе наставници обично кружеа за време на иѝриѝе и ни велеа: „Па, дозволеѝе ми да видам, зошто сѝе само грчки деца во оваа ѝруѝа? Зошто сѝе само Славомакедонци?“ Требаше да се мешаме, дури и приоѝив нашиѝа волја. И честивоѝаѝи бевме принудувани. Но подоцна, секако, развиеме односи, и моѝаѝа најдобра дружарка беше Славомакедонка. Дури и се сеќавам на нејзиноѝо име. А снаѝа ми се омажи за Славомакедонец и ѝечно ѝо научи јазикуѝи. Честиво излежувавме заедно*⁴¹.

Подоцна, кога го завршиле образованието, грчките и македонските бегалци работеле заедно во исти фабрики. Андонис, од едно село во близина на Коница, научил многу јазици во домовите за деца во Унгарија: унгарски, руски и грчки како дел од наставната програма, и влашки и македонски на игралиште. „Бевме од многу различни села, сите пријатели. Не чувствувавме никаква разлика.“ Овие јазични вештини се покажале во негова корист до крајот на животот.

Подоцна во фабриката бевме шестѝ деца бегалци, ѝеѝмина беа Славомакедонци, и само јас бев [Грк] (се смее). Морав да ѝо зборувам нивниот јазик. И сѝ уѝѝе сум комѝеѝенѝен за македонски јазик. Јас разбираам

40 Крсте (псевдоним), интервјуиран од Рики ван Бухотен и Лоринг Данфорт, Скопје, 22 јули 1998 година. Мајката на раскажувачот била убиена во Граѓанската војна од Грчката национална армија. Истата епизода била запаметена и од грчките деца, кои не можеле да разберат зошто другите деца се криеле наместо да ги чекаат во градот!

41 Кристина (псевдоним), интервјуирана од Рики ван Бухотен, Солун, 12.5.2001 година.

*сè. Дури и кога одам во Буџарија, или во Југославија или Полска, нема да умрам од жлаг!*⁴²

ЗАКЛУЧОЦИ

Комбинацијата на усна историја и архивски истражувања ги откри тесните врски помеѓу јазикот, партиската политика и формирањето на идентитет низ образованието и социјалниот живот на македонските и грчките деца бегалци во Источна Европа. Од средниот воен период, Грчката комунистичка партија активно ја поддржувала афирмацијата на посебен културен идентитет за македонските заедници во Северна Грција. Таа продолжила да го прави тоа во текот на 40-тите години на минатиот век, организирајќи „македонски училишта“ во областа под партизанска контрола. Ова било првпат дотогаш македонските деца да уживаат во можноста да добијат некакво образование на својот мајчин јазик. Кога првите деца бегалци пристигнале во Источна Европа, КПГ ја продолжила оваа политика, делумно затоа што ѝ служела на нејзините стратешки интереси, а делумно и затоа што придавала големо значење на зачувувањето на културните идентитети на бегалците за време на егзилот. Македонските наставници во Источна Европа на почетокот ја прифатиле програмата на македонски јазик со голем ентузијазам. Културните активности на македонски јазик, иако биле организирани под будното око на партијата, ги зајакнале чувствата на припадност кај македонските бегалци. Сепак, наскоро се појавиле тензии меѓу грчките и македонските бегалци поради антигитовската кампања што ја започнала КПГ, и многу наставници, дури и оние што останале верни на партиската линија, ги загубиле своите работни места. Новостандардизираниот македонски литературен јазик станал сомнителен, и учебниците биле „бугаризирани“. Кон крајот на 1950-тите, кога децата бегалци станале возрасни и станале дел од урбаното опкружување на нивните општества домаќини, етничката припадност била ставена во втор план. Тие ги отвориле очите кон поширокиот свет и им се придружиле на локалните врсници во нивните аспирации за поголема автономија и во интересите за алтернативните младински култури. Сепак, како што е илустрирано со случајот на *Еђејска зора* во Полска, релативната еманципација на младите од авторитарните ограничувања, исто така, може да оди заедно со зајакнување на етничката припадност. Од друга страна, животните приказни и на македонските и на грчките деца бегалци покажуваат дека социјалното мешање, честопати охрабрувано од нивните наставници, довело до

⁴² Андонис (псевдоним), интервјуиран од Лоринг Данфорт, Коница, 11 јуни 2001 година.

повеќејазична компетентност, меѓусебно почитување и „братски“ односи во секојдневниот живот. Како што постепено влегувале во зрелоста, многу блиски пријателства меѓу двете групи еволуирале во трајни врски и бракови. Како што укажувам во овој труд, како ретроспектива, ова претставува единствен момент во историјата на двата народа. Усните истории пренесуваат спомени што не се вклопуваат многу добро во главните наративи на државата- нација, грчката или македонската, но сите се вредни за иднината.

Литература

- Враготеров, Костас. 1962. *Хронолозија од живојот и дејноста на поличкиот емигрант од егејскиот дел на Македонија во НР Полска за годините од 1950 до 1962*. Необјавен ракопис.
- Денфорт, Лоринг М., Ван Бусхотен, Рики. 2015. *Деца на Граѓанската војна во Грција. Бегалците и поличката на сеќавањето*. Скопје: Фондација Отворено општество – Македонија.
- Кирјазовски, Ристо, Симовски, Тодор (уред.). 1980. *Егејска Македонија во НОБ (1947 година), том IV*, Скопје: Архив на Македонија.
- Кирјазовски, Ристо. 1985. *Народноослободителниот фронт и другите организации на Македонија од Егејска Македонија (1945 – 1949)*. Скопје.
- Кирјазовски, Ристо. 1987. *Македонски национални институции во егејскиот дел на Македонија (1941 – 1961)*. Скопје.
- Кирјазовски, Ристо. 1989. *Македонската поличка емиграција од егејскиот дел на Македонија во источноевропските земји во Втората светска војна*. Скопје.
- Мартинова-Буцкова, Фана. 1998. *И ние сме деца на мајката земја*. Скопје.
- Abrams, Lynn. 2016. *Oral History Theory*. 2nd ed. London, New York: Routledge.
- Appadurai, Arjun. 1996. *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Danforth, Loring M. 1995. *The Macedonian Conflict. Ethnic Nationalism in a Transnational World*. Princeton: Princeton University Press.
- Danforth, Loring M., Van Boeschoten, Riki. 2012. *Children of the Greek Civil War. Refugees and the Politics of Memory*. Chicago: University of Chicago Press.

- Eastmond, Marita. 2007. „Stories as Lived Experience: Narratives in Forced Migration Research“. *Journal of Refugee Studies* 20(2): 248–264.
- Kofos, Evangelos. 1964. *Nationalism and Communism in Macedonia*. Salonica: Institute for Balkan Studies.
- Kofos, Evangelos. 1995. „The Impact of the Macedonian Question on Civil Conflict in Greece, 1943 – 1949“, *Greece at the Crossroads. The Civil War and its Legacy*, edited by John O. Iatrides and Linda Wrigley, Pennsylvania State University Press.
- Koufis, Pavlos. 1996. *Λαογραφικά Φλώρινας και Καστοριάς (Folklore of Florina and Kastoria)*. Athens.
- Malkki, Lisa. 1992. „National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees“. *Cultural Anthropology* 7(1): 24–44.
- Malkki, Lisa. 1995. „Refugees and Exile: From ‘Refugee Studies’ to the National Order of Things“. *Annual Review of Anthropology* 24 (1995): 495–523.
- Malkki, Lisa. 1996. „Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism and Dehistoricization“. *Cultural Anthropology* 11(3): 377–404.
- Van Boeschoten, Riki. 1999. „Politicised borders: The Case of Greek Macedonia“. *Nationalising and Denationalising European Border Regions, 1800 – 2000*, H. Knippenberg & J. Markusse eds., 83–106. Amsterdam: Kluwers.
- Van Boeschoten, Riki. 2000. „The Impossible Return: Coping with Separation and the Reconstruction of Memory in the Wake of the Civil War“. *After the War was Over: Reconstructing the Family, Nation and State in Greece, 1943 – 1960*. Ed. Mark Mazower. 122–141. Princeton.
- Van Boeschoten, Riki. 2010. „From ‘Janissaries’ to ‘Hooligans’: Greek and Macedonian Refugee Children in Communist Hungary“. *In Remembering Communism. Genres of Representation*, edited by Maria Todorova, 155–186. New York: Social Science Research Council.
- Verdery, Catherine. 1996. *What was Socialism and What Comes Next?* Princeton, Princeton University Press.
- Zerubavel, Eviatar. 2010. „The Social Sound of Silence: Toward a Sociology of Denial“, in *Shadows of War. A Social History of Silence in the Twentieth Century*. Efrat Ben-Ze’ev, Ruth Ginio, Jay Winter, eds., 32–44. Cambridge: Cambridge University Press.

Фотографии

1. Знамето на Егејска Зора. Го држи жената која го извезала.
Збирка на авотрката.

2. Камп за одмор за грчките и македонските деца, Полска 1952 г.
Збирка на авторката.

3. Филип Малковски и Доне Сикавица, Чехословачка 1949 г.
Благодарност до Филип Малковски.

4. Македонски часови во Полска.
Благодарност до Гиго Чачкировски.